

Phlogiston

Часопис за историју и филозофију
науке и технологије

Journal for History and Philosophy
of Science and Technology

UDC 001 (091)

30/2022

ISSN 0354-6640

ISSN 2620-1720 (Online)

MUSEUM OF SCIENCE AND TECHNOLOGY – BELGRADE
МУЗЕЈ НАУКЕ И ТЕХНИКЕ – БЕОГРАД

Марина Андријашевић¹

Универзитет у Београду, Филозофски факултет,
Одељење за класичне науке, Београд

ПРЕДВИЂАЊЕ ВРЕМЕНА И ВРЕМЕ КАО ОБЛИК ДИВИНАЦИЈЕ У АНТИЦИ

Апстракт

У овом раду ћемо се осврнути на начине предвиђања временских прилика у антици, првенствено у Грчкој и Риму. Намера нам је да покажемо у којој мери су се антички народи ослањали на такозвану *асџромеџеоролоџију*, а колико су била актуелна популарна тумачења *знакова времена*. Затим, наш циљ је да временске прилике прикажемо из другог угла, као чест облик дивинације у антици. У ту сврху истражићемо примере из списка Марка Тулија Цицерона *О ѓрорицању*. Аутор овог списка је познати римски државник, адвокат и књижевник, који је током своје богате и свестране каријере имао прилике да се бави датом тематиком са оба аспекта. Наиме, у младости је превео спис Арата из Солија *Небеске ѓојаве*, чији нам је превод фрагментарно сачуван, а у поменутом спису *О ѓрорицању* изнео је примере (необичних) временских појава који су тумачени као дивинаторни знаци.

Кључне речи: античка метеорологија, предвиђање времена, дивинација, Марко Тулије Цицерон, *De divinatione*

1. Увод

Како нам класична литература сведочи, антички народи су били веома заинтересовани да сазнају и протумаче временске прилике. Ме-

¹ marinamilanovic@outlook.com

теорологија² (грчки μετεωρολογία) као наука о „појавама у висини” (μετέωρα – узвишене, уздигнуте појаве) подразумевала је, према Аристотелу (Αριστοτέλης), сазнања која се одвијају „у области неба најближој кретању³ небеских тела”:

„То су, на пример, Млечни пут, комете и [на небу] видљиви пламенови и покретне [ватре], као и све оно што бисмо могли да сведемо под стања која су заједничка и ваздуху и води. Осим тога, овде спадају и питања о деловима Земље, врстама тих делова и стањима. Полазећи од тога требало би, очигледно, размотрити узроке ветрова и земљотреса и свих појава повезаних са таквим кретањима. Пут до објашњења једних појава је за нас тежак, а друге можемо некако да разумемо. Говориће се, на крају крајева, о ударима грома, вихорима, ватреним вихорима, као и о другим понављајућим природним појавама, односно о изменама стања, које иста тела трпе приликом згушњавања.”⁴

Можемо додати и да су појаве које би данас биле предмет геологије или сеизмологије, попут земљотреса, такође спадале под окриље метеорологије. У тој својеврсној дисциплини нарочито су предњачили Грци који су описивали и интерпретирали физичке манифестације времена и формулисали одређена правила за његово предвиђање на основу „тренутних временских прилика”. На пример, постојало је уверење које се јавља у списима три грчка и једног римског аутора⁵ да тренутна магла у нижим пределима предсказује лепо време у току дана. Како Њуман (J. Neumann) о овоме закључује, „прогнозе засноване на посматрању Месеца, понашању животиња и птица, оправдано би данас изазвале одређени скептицизам, међутим, предвиђање времена на основу актуелних метеоролошких услова би свакако и данас

² У текстовима који су дошли до нас, термин *метеорологија* први пут се среће код Платона (Πλάτων) у дијалогу *Федар* (Plato, *Phaedrus*, 269e–270a), као „високо/дубоко умовање (о природи)”, које се приписује Периклу и Анаксагори, према: Платон, *Федар или О лејоши*, прев. М. Н. Бурић (Народна књига, 1996).

³ Самим кретањем небеских тела бавила се античка грчка астрономија, односно астрологија.

⁴ Aristoteles, *Meteorologica*, I.1. Уколико другачије није назначено, сви преводи су дело ауторке рада.

⁵ Ти ставови изнети су у Аристотеловом спису *Метеорологија* (Μετεωρολογικά), Теофрастовом (Θεόφραστος) *О знацима (времена)* (Περί σημείων), Аратовим (Αράτος ὁ Σολεῦς) *Небеским појавама* (Phaenomena) и у *Историји природне* (Naturalis philosophia) Плинија Старијег (Gaius Plinius Secundus Maior).

било подржано са више аспеката”.⁶ Премда је и у преткласично доба било аутора који су се бавили временом – узмимо за пример Хесиода (Ἡσίοδος) и његово дело *Послови и дани* (Ἔργα καὶ ἡμέραι) у коме говори о одређеним временским „правилима”⁷, највећи допринос развоју науке о времену, односно метеорологије, дао је превасходно Аристотел, чије учење је доминирало скоро две хиљаде година, све до 17. века. На његов рад се надовезао и његов ученик и наследник у перипатетичкој школи, Теофраст. Како Фрисинџер (Н. Howard Frisinger) сматра, Аристотел је у свом спису *Метеорологија* дао теоријско знање о времену, док је Теофраст додао практично, и његово дело *О знацима (времена)* представља најстарију колекцију „знакова времена” сачувану до данас, а на којој умногоме почивају и потоње.⁸ Као што имамо обичај да се дивимо Ексимима који пословично имају највећи број речи за снег, иако су лингвисти са Универзитета у Глазгову установили да Шкоти у томе предњаче са чак 421 речи,⁹ тако треба да знамо да су и антички народи распознавали више врста одређених временских појава. У Теофрастовим списима о времену описује се чак осамдесет врста кише, четрдесет пет облика ветра,¹⁰ педесет различитих типова олује, двадесет четири описа лепог времена и тако даље. Он упућује на извесну равнотежу у временским приликама, као и „да се у свему може уочити извесна двојна подела, па тако на пример, ако много кише падне у току зиме, пролеће ће бити суво и обрнуто; исто тако, ако је јесен лепа, пролеће ће бити хладно”.¹¹ Осим ових начелних правила о времену, описане су и необичне појаве животиња које су ука-

⁶ J. Neumann, “Forecasts of Fine Weather in the Literature of Classical Antiquity”, *Bulletin of the American Meteorological Society*, 70, 1 (1989): 48.

⁷ Hesiodus, *Opera et dies*, 383 и даље, за савете о земљорадњи (од сетве и жетве у право време); пасуси 765–828 садрже календар повољних и неповољних дана у месецу за обављање разних послова.

⁸ Н. Howard Frisinger, “Aristotle’s legacy in meteorology”, *Bulletin of the American Meteorological Society*, 54, 3 (1973): 199. Теофраст је такође био аутор списа *Метеорологија*, који није сачуван на грчком, али фрагменти јесу сачувани на арапском и сиријском језику. У том делу такође даје конкретна, из наше перспективе рационална, односно „природна” објашњења за настанак муња, громава, облака, кише, снега и других метеоролошких појава.

⁹ Ове речи побројане су у *Историјском џезаурусу Шкоџа* (*Historical Thesaurus of Scots*), а један од чланова тог пројекта била је др Сузан Рени (Susan Rennie).

¹⁰ Теофраст је био и аутор списа *О ветровима* (Περὶ ἀνέμων), који спада у његове метеоролошке списе.

¹¹ Frisinger, “Aristotle’s legacy in meteorology”, 198; Theophrastus, *De signis*, 44; 48.

живале на одређене непогоде – на пример, говече које лиже предњи део копита, као и пас који се ваља по земљи, предсказују кишу и олују. Приликом прогнозирања времена, Теофраст у својим списима анализира и астрономске и атмосферске појаве – мноштво звезда падалица или црвено небо при заласку сунца указују на кишу, исто као и тмуран месец, док ватрен месец најављује ветровито и ведро време.¹² Како Фрисинџер истиче, златно доба науке у Грчкој полако се завршавало током 2. и 1. века старе ере јер су власт над њом преузели Римљани који нису били нарочито заинтересовани за чисту науку, већ су преважно гледали њену практичну примену. Из тог разлога су током тог периода многе области природних наука престале да се развијају.¹³ Један од малобројних који се истакао својим радом у поменутој области је филозоф Посејдоније (Posidonius), следбеник Аристотелових идеја и потоњи Цицеронов учитељ. Он је покушао да измери удаљеност и димензије Сунца, а Цицерон (Marcus Tullius Cicero) нам преноси и да је конструисао механични модел Сунчевог система.¹⁴ Доцније, водећу улогу у развоју науке преузима Александрија, а међу александријским истраживачима астрономских појава завидно место је заузимао Клаудије Птолемај (κλαύδιος Πτολεμαῖος), звани Астроном. Он је начинио прву мапу света и поделио га на климатске зоне, а своје учење о астрономији, која је укључивала и метеорологију, изнео је у делу под називом *Тетрабиблис* (латински *Quadripartitum*). Главна одлика грчке и римске метеорологије јесте да су се аутори који су писали на ову тему ослањали на списе својих претходника, те су приликом тумачења и предвиђања временских прилика инкорпорирали ставове и објашњења из многих доступних извора.¹⁵ Иако се Птолемајев поменути спис првенствено бави планетама, њиховим положајем и утицајем на човека, неколико пасуса посвећено је и прогнозирању времена на основу положаја Сунца и Месеца, фиксних звезда, комета и звезда падалица:

„Морамо, дакле, посматрати Сунце при изласку да бисмо одредили време дању, а залазак да бисмо одредили време ноћу, и његове аспекте према Месецу за временске услове у дужем периоду, под претпоставком да сваки аспект, у принципу, предсказује услове до следећег. Јер, кад Сунце излази или залази као јасно, непомрачено, постојано и без облака, то указује на лепо

¹² Frisinger, “Aristotle’s legacy in meteorology”, 198. Theophrastus, *De signis*, 10–13.

¹³ Frisinger, “Aristotle’s legacy in meteorology”, 199.

¹⁴ Cicero, *De natura deorum*, 2. 88.

¹⁵ Liba Taub, *Ancient Meteorology* (London: Routledge, 2003), 12.

М. Андријашевић, Предвиђање времена и време као облик дивинације

време; али ако је диск разних боја, или црвенкаст, или емитује црвене зраке, било директно споља или окренуте назад према себи, или ако има такозване пархелиачне облаке, и као да емитује дуге зраке, то указује на велике ветрове и то такве који долазе из углова према којима горе поменути знакови указују. Ако је Сунце при изласку или заласку тамно или пепељасто, или у друштву облака, или ако има венце светла на једној страни, или пархелиачне облаке на обе стране и емитује било пепељасте или загасите зраке, то означава олује и кишу.

Морамо да посматрамо Месец у његовом кретању три дана пре и три дана после младог Месеца, пун Месец, и четвртине. Јер, кад се појави танак и јасан и нема ничег око себе, то означава јасно време. Ако је танак и црвен, а читав диск неосветљеног дела је видљив и понешто поремећен, то указује на ветрове, у том смеру према којем је посебно нагнут. Ако се опажа као таман или блед, и дебео, означава олује и кише [...]"¹⁶

2. Улога и значај предвиђања времена у античком свету и античкој књижевности

Како је време неодвојиви део живота сваког човека, сазнање о предстојећим временским приликама многим је било корисно – заинтересованих је било и у градовима и на селима. Те прогнозе су највећи значај имале за морнаре и земљораднике, али и за људе који су се бавили многим другим занимањима, попут војних стратега, трговаца, сточара, рибара, воденичара, чак и лекара.¹⁷ Либа Тоб (Liba Taub) истиче да је у античком свету, који се претежно бавио агрикултуром, транспорт пољопривредних сировина и производа био од виталне важности за његово свакодневно функционисање.¹⁸ У својој докторској дисертацији Мајкл Ијан Бирдмор (Michael Ian Beardmore) детаљно је анализирао развој науке о времену од преткласичног доба до почетка првих столећа нове ере.¹⁹ У архајско доба Грчке, предвиђање

¹⁶ Klaudije Ptolomej, *Tetrabiblos*, prev. Aleksandar Imširagić (Beograd: Astro. Lab, 2002): 92.

¹⁷ Може се рећи да су и антички народи били упознати са метеоропатијом, будући да Хипократ (Ἱπποκράτης ὁ Κῷος) говори како лекари морају познавати одлике годишњих доба и њихов утицај на пацијената: Hippocrates, *De aere aquis et locis*, 1.

¹⁸ Liba Taub, *Ancient Meteorology* (London: Routledge, 2003), 2.

¹⁹ Michael Ian Beardmore, "Ancient Weather Signs: Texts, Science And Tradition" (PhD thesis, University of St Andrews, 2013), 1–2.

времена почивало је на извесном споју народног знања и знања о кретању небеских тела. Касније, током 5. века пре нове ере, постепено се развија астрономија као наука те се преиспитују народна веровања о времену, да би током преласка из старе у нову еру астрономија у потпуности доминирала овом облашћу. Будући да је постојала метеоролошка литература, заједно са својеврсним екскурсима на ту тему у многим делима античких писаца, а који су подразумевали како популарна тумачења тако и астрономска сазнања, поставља се питање коме су сви ти списи били намењени, имајући у виду да је већина становништва коме су те информације биле од користи била претежно неписмена. Бирдмор, са чијим смо ставом сагласни, сматра да су образовани људи предвиђали време, иако се поставља питање у којој мери је то њима у практичном смислу било од користи, будући да се нису бавили поменутиим занимањима.²⁰ Либа Тоб износи идентичан став поткрепљујући га тезом да такозване „парапегмата” (*parapegmata*)²¹ потичу из два града која су важила за образовне центре и места где се знању поклањала велика пажња – из Милета и Путеолија.²² Такође, она сматра да су метеоролошки списи углавном били намењени пријатељима, колегама, студентима или члановима одређене филозофске школе.²³ Ми се слажемо са овим тезама, али додали бисмо да су време, у већој или мањој мери, засигурно предвиђали сви којима је то било од велике важности за свакодневицу, додуше не подједнако успешно. Антички свет је свакако био свет усмене комуникације и једним делом усменог преношења знања са генерације на генерацију, које је могло допрети и до једног неписменог земљорадника који је био довољно бистар да пита или нешто и сам уочи везано за своју локалну микроклиму. Свакако су нам Хесиод и његово дело *Послови и дани* најеклатантнији пример за то, будући да он даје веома конкретне савете о сетви и жетви, берби грожђа и прављењу вина, о томе како израдити алат неопходан за рад и у које доба шта на пољу радити.²⁴ Овај спис препун најдетаљнијих упутстава сигурно је одраз и реалних ситуација у античком свету где су се нове генерације ослањале на сазнања претходних. О томе имамо потврду и код Птолемаја:

²⁰ Ibid., 22.

²¹ Парапегмате су својеврсни календари кретања звезда, односно сазвежђа, и с тим у вези најаву одређених временских прилика.

²² Liba Taub, *Ancient Meteorology*, 42.

²³ Ibid., 12.

²⁴ Hesiodus, *Opera et dies*, 383–617.

„Пажљивији земљорадници и сточари заиста нагађају, на основу ветрова који преваладају у време оплодње и сејања семена, квалитет жетве који ће резултирати; и у принципу видимо да се важније последице које означавају очигледније конфигурације Сунца, Месеца и звезда знају унапред и то чак и од стране оних који истражују не научним средствима, већ само опажањем. Оне појаве које су последица већих сила и једноставнијег природног реда, као што су варијације годишњих доба и ветрова, схватају и људи врло сиромашног знања, па чак и неке животиње – јер је Сунце у принципу одговорно за ове феномене. Ствари не тако опште природе, међутим, схватају они који су из нужде навикли да опажају, као, на пример, морнари, који познају специјалне знаке олуја и ветрова, који се јављају периодично на основу аспеката Месеца и фиксних звезда у односу на Сунце. Па ипак, будући да услед свог незнања не могу прецизно да знају време и места ових појава, нити периодична кретања планета која значајно доприносе овом ефекту, дешава се да често греше”.²⁵

Како Кронин (Patrick Cronin) закључује, народно предвиђање времена највише је везано за пролеће (крај марта/почетак априла) и јесен (крај септембра/почетак октобра), када долази до смене годишњих доба коју карактеришу нестабилне временске прилике.²⁶

Иако је представљена тематика имала широку практичну примену, она је нашла своје место и у делима лепе књижевности – истраживање космоса представљало је спознавање постанка света и природе ствари у окружењу. Заправо, сматра се да је поезија имала важну улогу као главни књижевни жанр који је служио комуникацији метеоролошких сазнања, попут дела поменутих Хесиода и Арата, а потом и Лукреција (Titus Lucretius Carus).²⁷ С друге стране, метафоре Хомера (Ὅμηρος), Пиндара (Πίνδαρος), Софокла (Σοφοκλῆς) и других чувених писаца, повезују отпорност према времену са својеврсном борбом човека и смрти, као и са његовом тежњом ка бесмртности.²⁸ Појединац или пак група се, с одређеним циљем, одупиру временским

²⁵ Klaudije Ptolomej, *Tetrabiblos*.

²⁶ Patrick Cronin, *Greek Popular Meteorology from Antiquity to the Present: The Folk-Interpretation of Celestial Signs* (USA/Canada/UK: The Edwin Mellen Press, 2010): 7.

²⁷ Liba Taub, *Ancient Meteorology*, 2.

²⁸ Phoebe Giannisi, „Weather Phenomena and Immortality: Weather Phenomena and Immortality: The Well-Adjusted Construction in Ancient Greek Poetics”, in *From the Things Themselves: Architecture and Phenomenology*, eds. Benoit Jacquet, Thomas Daniell (Kyoto: Kyoto University Press, 2012): 177–179.

приликама као што су олуја на мору, неприлике на путовањима, на бојишту или пољима која обрађују:

„Многе силе постоје на земљи, [338]
ал’ ниједна као човек силна:
човек плови и по сињем мору,
а прати га јужњак непогодан
и валови запљускују бурни”.²⁹

Такође, човек гради себи привремене и сталне заклоне, у виду колиба и кућа,³⁰ и пркоси снегу и другим временским непогодама:

„И говору и ветреној мисли [357]
довио се и државном реду
и одбрани од мраза немила
и стренца дажда плаховита
проналазач свих путева – човек”.³¹

Може се рећи да је метеоролошко (не)време огледало људске немоћи и смртности, те је честом употребом таква метафора постала својеврсни *μῦθος*, односно опште место у књижевности. У најранијој грчкој поезији, временске прилике и неприлике су приписиване боговима, а поједини од њих, попут Зевса, били су суверени владари муња, громава и киша. Богови су могли и да се претварају у саме временске појаве – Посејдон у олују и морске таласе, а поменути врховни бог Грка је у виду златне кише зачео са лепом Данајом митског јунака Персеја. Осим наведеног, застрашујуће временске појаве у пренесеном смислу могу представљати и предстојећи сукоб двеју зараћених страна. У давним временима, најранији песници су се сматрали првим интелектуалцима, а чак су и сами митови некада интерпретирани као прихватљиво објашњење одређених појава, као што је то чинио и Платон. Херодот (*Ἡρόδοτος*) се у својој *Историји* (*ἱστορίης ἀπόδεξις*) бавио метеорологијом Египта, али и метеоролошким појавама уопште. У Аристофановој (*Ἀριστοφάνης*) комедији *Облакиње* (*Νεφέλαι*) исмевају се Сократ и други „софисти” јер су им главна тема за размишљање били облаци и друге сличне небеске појаве.

Антички народи, ипак, нису само предвиђали и тумачили време, већ су покушавали и да на њега утичу својим деловањем и да га преокрену себи у корист. Навешћемо као пример да су римске матроне босе

²⁹ Софокле, *Анџијона*, прев. Милош Н. Ђурић (Београд: Српска књижевна задруга, 2009), 22.

³⁰ Како Фиби Ђанизи (Phoebe Giannisi) сматра, градитељство као вид борбе са временским неприликама јесте сврха умећа, односно *μῆχνη* (грчки *τέχνη*): Phoebe Giannisi, “Weather Phenomena and Immortality”, 177–179.

³¹ Софокле, *Анџијона*, 23.

и пуштене косе приносиле магични камен Јупитеру Елицију (Iuppiter Elicius)³² да га моле за кишу у време суше.³³ Касније је установљена церемонија Аквелицијум (*Aquaelicism*) приликом које су доносили *lapis manalis*³⁴ из једног од најстаријих храмова посвећених богу Марсу (*Aedes Martis in Clivo*) у Сенат, где су Јупитеру приношени пригодни дарови, а преко камена је посипана вода како би бог послао обилну кишу.

У античким текстовима који се на неки начин тичу метеорологије, приметна је тежња да се објасне и прогнозирају уобичајене временске појаве као што је киша, али такође и да се предвиде и оне не тако уобичајене попут удара грома, како би се отклонио страх од њих. Свакако, многи аутори упозоравају читаоце и да се одређене појаве не могу у потпуности објаснити према законима природе.³⁵

Занимљиво је да се су поједине временске појаве нашле и у грчким изрекама, како античким тако и модерним, као на пример: ἀνέμους ὑέωρυεῖς – „орати ветрове”, односно узалуд нешто радити (млатити празну сламу/учити рибу да плива и слично); ἀνέμῳ διαλεγέσθαι – „причати у ветар”, односно када говоримо, а нема ко да нас чује; δикτύῳ ἀνέμων θηρᾶς – „мрежом ловити ветар”, што такође упућује на узалудност неке радње; α δὲν ἀστράψει, δὲ βροντᾶ κί α δὲ βροντᾶ δὲ βρέχει – „док не севну, не загрми, а док не загрми, не би кише” – у смислу поштовања одређеног редоследа. Како Кронин каже, грчке изреке које се тичу времена углавном немају мнемотехничке одлике као што су метар и рима, што је карактеристика осталих пословица.³⁶

3. Временске прилике као облик дивинације

Дивинација, односно прорицање будућих догађаја на основу посматрања спољашњег света, али и тумачења својих личних унутрашњих

³² Јупитер Елиције – овај епитет наглашава једну од многих Јупитерових функција према којој он може да предскаже време, као и да одговори на инкантиције шаљући кишу када се то од њега затражи.

³³ Paul Vincent Callahan, “Lapis Manalis, Aquaelicism, Jupiter Elicius: A Study in Roman Weather-Magic” (PhD thesis, Fordham University New York: 1951), 2.

³⁴ *Lapis manalis* – од глагола *manare* што значи лити, тећи. Осим поменутог постојао је још један *lapis manalis* посвећен *манима* – душама предака, који је стајао на „капији подземног света”, такозваном *ostium Orci*, која се налазила на северозападу римског форума. Камен је са тог места померан три пута годишње (у августу, октобру и новембру) како би душе предака могле да комуницирају са горњим светом. Током та три дана нису се обављале војне акције нити други јавни послови.

³⁵ Liba Taub, *Ancient Meteorology*, 187.

³⁶ Patrick Cronin, *Greek Popular Meteorology from Antiquity to the Present*, 1.

дoживљаја, имала је значајну улогу у антици како у јавној, тако и у приватној сфери живота. У Риму се њено установљење везује за првог краља Ромула и током читавог периода Републике она је представљала један од аспеката званичне римске религије. Постојали су многи облици дивинације, а према Цицероновим речима, она може бити артифицијелна, заснована на вештини, односно тумачењу *прорицањеља*, и природна, коју појединац лично доживљава кроз снове и визије. У прву спадају ауспиције – посматрање лета птица, харуспиције – посматрање утробе животиња, али и посматрање кретања небеских тела и многих других (необичних) појава.

У свом делу *О прорицању*, Цицерон, као пионир (римске) филозофије писане на латинском језику, наводи аргументе за и против дивинације, тиме што у првој књизи списа износи афирмативне ставове кроз лик свог брата Квинта (Quintus), а у другој их кроз сопствени лик Марка (Marcus) оповргава. Како се већина истраживача слаже, а и сам аутор то једном приликом наглашава, у овом спису не треба тражити Цицеронов лични став о дивинацији, иако је негативно мишљење изнео под својим именом, *in propria persona*.³⁷ Заједно са претходно написаним делом *О природи бојова* (*De natura deorum*) и потоњим, фрагментарно сачуваним *О судбини* (*De fato*), *О прорицању* представља нови вид филозофског дискурса у римској прози.³⁸ Ова три дела Цицерон је предвидео као трилогију о римској религији.³⁹ У наставку рада обратићемо пажњу на примере везане за перцепцију времена из перспективе дивинаторних метеоролошких догађаја о којима Квинт говори у првој књизи. На самом почетку списа помиње се гром који симболично удара у статуу бога ноћне грмљавине Сумана (Summanus), постављену на врх храма Јупитера Оптимуса Максимуса (Iuppiter Optimus Maximus), који је, између осталог, бог дневне грмљавине. Са статуе је спала глава божанства, за коју су прорицатељи прецизно знали да се налази у реци Тибар – значење овог догађаја није додатно појашњено. Квинт и сам износи ондашњи став о томе:

„Такође, не разумем довољно принципе знамења који имају ветрови и кише, о чему сам говорио, али видим, знам и сагласан сам да имају снагу и утицај”.⁴⁰

³⁷ Cicero, *De natura deorum*, 1.10.

³⁸ Mary Beard, “Cicero and Divination: The Formation of a Latin Discourse”, *The Journal of Roman Studies*, 76 (1986): 46.

³⁹ Cicero, *De divinatione*, 2. 1. 3.

⁴⁰ Ibid., 1. 10. 16: „Sic ventorum et imbrium signa, quae dixi, rationem quam habeant non satis perspicio; vim et eventum agnosco, scio, adprobo”. Овај и цитати који следе превод су ауторке рада.

Чест је мотив у поезији да статуе божанстава, попут Ромула и Рема са вучицом, удара гром, а такве ситуације су, како Квинт наводи, прорицатељи врло прецизно и исправно тумачили. Цицерон, пак, оспорава овакву праксу аргументима да су громови природне појаве до којих долази када се облаци сударе, а топлота створена између њих резултира громом. Они се дешавају без одређене редовности те се не могу сматрати знамењем будућих догађаја, а човек их из неразумевања и страха приписује свемоћном Јупитеру. Прорицатељи могу да знају, према подели небеског свода, одакле ће кренути гром и куда ће отићи, али свакако да њихово тумачење нема никакав пророчки значај.⁴¹ Из аугуралних списа који се спомињу, сазнајемо да је било светогрђе одржавати изборе када Јупитер грми или сева. То је тако, закључује Марко, јер је њиховим прецима некада било корисно да се избори не одрже. Иначе, севање и грмљавина с леве стране представљају повољан знак, али су у случају одржавања избора неповољни.⁴² Многобројни наведени примери дивинаторних појава из поезије и Сибилских књига препуни су најневероватнијих описа – небеска тела мењају своју путању;⁴³ у исто време уочавају се два Сунца или три Месеца или метеори; Сунце ноћу сија; небо се отвара или дели на пола⁴⁴ и тако даље.

Будући да су богови перципирани као господари који владају временским приликама, оне су, као што из наведених примера можемо закључити, могле бити перципиране као својеврсни облик дивинације. За разлику од протоколарних дивинаторних обреда којима је руководио аугур у одређеној ситуацији или на захтев – такозваних тражених, ишчекиваних аугурија – *auguria/auspicia impetrativa*, временске прилике су доживљаване као пасивни вид дивинације, будући да су се, како им назив каже, „саме наметале” – *auguria/auspicia oblativa*, а појединац на кога се тај знак посебно односи је само њихов пасивни прималац, односно тумач.⁴⁵ Имамо пример како је пред саму зору, Месец био помрачен у знаку Лава, те је таква небеска појава протумачена као знак да ће Македонци под вођством Александра (ὁ μέγας Ἀλέξανδρος) поразити Персијанце, а да ће њихов вођа Дарије III (ὁ

⁴¹ Ibid., 2. 20. 45.

⁴² Ibid., 2. 18. 42–43.

⁴³ Ibid., 1. 22. 45.

⁴⁴ Ibid., 1. 43. 97–99.

⁴⁵ Lindsay G. Driediger-Murphy, *Roman Republican Augury Freedom And Control* (Oxford University Press, 2019): 2.

Дареџос) погинути.⁴⁶ С друге стране, Квинт се позива на Хераклида са Понта (Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός) и каже да житељи острва Кеја сваке године пажљиво прате излазак Сиријуса, и на основу тога предвиђају каква ће бити година: здрава или штетна по здравље. Ако је звезда која излази тамна или замагљена, ваздух ће те године бити густ, тешко ће се дисати и биће штетан по здравље. Ако звезда буде светла и сјајна, ваздух ће бити лак, чист и због тога здрав.⁴⁷ Из ова два примера можемо видети како су астролошке појаве могле бити двојако тумачене – са социолошког аспекта, односно као дивинаторни знак који прати судбину појединца, али и са аспекта предвиђања временских прилика. Како Брита Агер (Britta Ager) исправно запажа, интересовање за време показивали су многи, од песника, филозофа природе и земљорадника до прорицатеља и других, те су и објашњења временских појава из тог разлога била разнолика.⁴⁸ Птолемај такође говори о тачности прорицања на основу астрономије, односно астрологије:

„На помало сажет начин је показано да је прогностика астрономским средствима могућа, и да не може ићи даље од оног што се дешава у амбијенту и последица које за човека имају такви узроци – то јест, бави се оригиналним и природеним својствима и активностима душе и тела [...]”⁴⁹

Такође, Птолемај повезује утицај небеских тела и божанског са судбином човека:

„Други разлог је што не треба да верујемо да се одвојени догађаји дешавају човечанству као резултат небеског узрока, као да су првобитно предвиђени за сваку особу неком непорецивом божанском командом и предестинирани да се десе нужно, без могућности било ког другог узрока да их измени. Пре је истина да се кретање небеских тела, будимо сигурни, дешава у складу са божанском, непромењивом судбином, док су промене овоземаљских ствари подвргнуте природној и измењивој судбини, а при исцртавању њених првих узрока из горе поменутих, судбином управља случајност и природни редослед”.⁵⁰

⁴⁶ Cicero, *De divinatione*, 1. 53. 121.

⁴⁷ Ibid., 1. 57. 129.

⁴⁸ Britta K. Ager, “Roman Agricultural Magic” (PhD thesis, The University of Michigan, 2010), 84.

⁴⁹ Klaudije Ptolomej, *Tetrabiblos*, 9.

⁵⁰ Ibid., 10.

4. Закључак

У другој књизи списа који нам је послужио за истраживање ове теме, Цицерон покушава да са рационалног становишта објасни метеоролошке појаве, оспоравајући њихов дивинаторни потенцијал. Његови коментари варирају од ноншалантних и саркастичних опаски до реалних објашњења појединих природних појава, која су и у данашњој савременој науци прихваћена. Рекли бисмо, на основу горенаведеног, да су античко и модерно доба слични, будући да на основу садржине списа *О прорицању* можемо закључити да су и рационално и ирационално тумачење света у мањој или већој мери одувек били заступљени. Можемо такође запазити да је традиција, у случају римског друштва такозвани „обичај предака” (*mos maiorum*), представљала својеврсног конзерватора те прадавне и ирационалне поставке, која је и под тако великим окриљем наслеђа и заштитом устаљених и уобичајених правила била изложена другачијим и новим тумачењима и пратећим сазнањима. Сматрамо да кроз ту призму треба посматрати значај овог Цицероновог филозофско-религијског списа, као и његову одважност да пионирски и аргументовано преиспитује дотадашња уврежена мишљења, с обзиром на то да је грчка филозофска литература таквим делима већ одвајкада обиловала. Цицеронов трактат је изванредно осмишљен и позива читаоца на преиспитивање и закључивање на основу доказа, са посебним пијететом према старини, за чије, модернистички гледано, „погрешно” тумачење света можемо рећи да никако није било неплодотворно, будући да су најблиставија искра сазнања запитаност и трагање за узрочно-последичним релацијама. У списима потоњих значајних писаца који су се бавили временом попут Теофраста и Птолемаја, запажамо да су они остали на трагу рационалног, односно „природног”, мада не тврдимо и апсолутно тачног, објашњавања метеоролошких прилика, без њиховог тумачења у погледу дивинације. Свакако је и Цицерон овим списом томе допринео, оставивши отворена питања с позивом да се за истином аргументовано трага, док је, пак, с друге стране, осликао битан аспект једне културе у једној од њених многобројних фаза.

Литература

1. Ager K., Britta. "Roman Agricultural Magic". PhD thesis. The University of Michigan, 2010.
2. Beard, Mary. "Cicero and Divination: The Formation of a Latin Discourse". *The Journal of Roman Studies*, 76 (1986): 33–46.
3. Beardmore, Ian Michael. "Ancient Weather Signs: Texts, Science And Tradition". PhD thesis. University of St Andrews, 2013.
4. Callahan, Paul Vincent. "Lapis Manalis, Aquaelicium, Jupiter Elicius: A Study in Roman Weather-Magic". PhD thesis. Fordham University New York, 1951.
5. Cronin, Patrick. *Greek Popular Meteorology from Antiquity to the Present: The Folk-Interpretation of Celestial Signs*. USA/Canada/UK: The Edwin Mellen Press, 2010.
6. Driediger-Murphy, G. Lindsay. *Roman Republican Augury Freedom And Control*. Oxford University Press, 2019.
7. Frisinger, H. Howard. "Aristotle's legacy in meteorology". *Bulletin of the American Meteorological Society*, 54, 3 (1973): 198–204.
8. Giannisi, Phoebe. "Weather Phenomena and Immortality: Weather Phenomena and Immortality: The Well-Adjusted Construction in Ancient Greek Poetics". In *From the Things Themselves: Architecture and Phenomenology*, edited by Benoit Jacquet, Thomas Daniell, 177–194. Kyoto: Kyoto University Press, 2012.
9. Neumann, J. "Forecasts of Fine Weather in the Literature of Classical Antiquity". *Bulletin of the American Meteorological Society*, 70, 1 (1989): 46–48.
10. Taub Liba. *Ancient Meteorology*. London: Routledge, 2003.

Marina Andrijašević

University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Classics Department, Belgrade

PREDICTION OF WEATHER AND WEATHER AS A FORM OF DIVINATION IN ANCIENT TIMES

In this paper, we reviewed the ways of predicting weather conditions in antiquity, primarily in Greece and Rome. Our intention was to show to what extent the ancient people relied on the so-called *astrometeorology*, and to what extent they used popular interpretations of the *weather signs*. Meteorological phenomena and weather conditions were an important topic in people's everyday lives, but also one of the most common topics in the ancient literature in its broadest spectrum: they were the subject of both nature writings and artistic literature. The Greeks have made a lot of progress in this field, and other nations later continued in a way that the science took primacy over popular beliefs.

On the other hand, our goal was to present interest in weather conditions from another perspective, as a common form of divination in antiquity. For this purpose, we explored examples from the work of Marcus Tullius Cicero – *On divination (De divinatione)*. The author of this writing is a famous Roman statesman, lawyer and writer, who during his rich and versatile career, had the opportunity to deal with the given topic from both aspects. In his youth he translated the work of Aratus of Soli, *Phenomena*, translation of which has been preserved fragmentary, and also in the aforementioned work *On Divination* he presented examples of (unusual) weather phenomena that were interpreted as divinatory signs. His intention was not to give a definitive answer on the accuracy and validity of divination, but to discuss this complex phenomenon and present arguments for and against it. Cicero was one of the first Roman writers who dealt with religious topics from a philosophical argumentative point of view.

Keywords: Ancient meteorology, weather prediction, divination, Marcus Tullius Cicero, *De divinatione*

Прихваћено за објављивање на седници
Уређивачкој одбора 10. новембра 2022.

ISSN 0354-6640

